

2. Богучарова О., Комісаров С. Безпека кібернетичного простору як екологічного середовища та осередку вчинення злочинів. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2015. № 3. С. 49–52.
3. Головин А. Криминалистическая характеристика лиц, совершающих преступления в сфере компьютерной информации. Центр исследования проблем компьютерной преступности.
4. Дубов Д. Підходи до формування тезаурусу у сфері кібербезпеки. Політичний менеджмент. 2010. № 5. С. 19–30.
5. Карпова Д. Киберпреступность: глобальная проблема и ее решение. Власть. 2014. № 8. С. 45–50.
6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Навчальний посібник. Х.: Право, 2014. 513 с.
7. Латиш К. Вандалізм: предмет і способи його вчинення. Проблеми законності 2013. № 123. С. 323–330.
8. Латыш Е. Обстановка совершения вандализма как элемент криминалистической характеристики преступления. *Leges et Vita*. 2014. № 4. С. 38–44.
9. Марків С. Кіберзлочинність. Нова кримінальна загроза. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/21460/1/360-362.pdf>.
10. Менжега М. Методика расследования создания и использования вредоносных программ для ЭВМ. М.: Юрлитинформ, 2009. С. 28–30.
11. Украина вошла в топ-15 стран по количеству DDoS-атак. URL: <https://zn.ua/TECHNOLOGIES/ukraina-voshla-v-top-15-stran-po-kolichestvu-ddos-atak-178761.html>.
12. Статистика: скільки державних сайтів України зламано хакерами за 16 років. URL: <https://tokar.ua/read/22540>.

МАМКА Г. М.,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
(Національний університет державної
фіскальної служби України)

УДК 343.131

ПРО ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ РІВНОСТІ ЯК ПРИНЦИПУ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті проаналізовано реалізацію рівності як принципу юридичного процесу у кримінальному провадженні. Вказано на необхідність її дотримання під час формулювання системи джерел кримінального процесуального права України.

Ключові слова: кримінальне провадження, принципи юридичного процесу у кримінальному провадженні, рівність як принцип юридичного процесу, джерела кримінального процесуального права.

В статті аналізується реалізація рівності як принципу юридического процесу в уголовном производстві. Указано на необхідність його дотримання при формуванні системи джерел уголовно процесуального права України.

Ключевые слова: уголовное производство, принципы юридического процесса в уголовном производстве, равенство как принцип юридического процесса, источники уголовного процессуального права.

In the article equality realization as principle of legal process in criminal proceedings is analyzed. It is indicated the need of its observance when forming system of sources of a penal procedural law of Ukraine.

Key words: criminal proceedings, principles of legal process in criminal proceedings, equality as the principle of legal process, sources of a penal procedural law.

Вступ. Засади кримінального провадження є однією із найважливіших проблем сучасного правозастосування та найбільш затребуваною темою наукових досліджень у цій сфері. Саме засади лежать в основі кримінального процесуального права, утворюють його фундамент; на них ґрунтується право як загальнообов'язковий регулятор суспільних відносин у сфері здійснення кримінального провадження.

Із урахуванням проблем і перспектив сучасної правозастосовної практики доводиться констатувати, що ефективна модернізація вітчизняного кримінального процесу в умовах постійної зміни кримінального процесуального законодавства та реформування системи органів і посадових осіб, уповноважених на його застосування, можлива тільки на основі всебічного наукового знання про систему засад кримінального провадження, специфіку дії загальноправових і процесуальних принципів у цій сфері.

Процесуальне право, як і матеріальне, має свою систему, що відрізняється специфічними ознаками й елементами. Критеріями розподілу процесуальних галузей права, а також їх відокремлення від матеріальних галузей є предмет і метод правового регулювання, а також принципи цих галузей права.

Зважаючи на те, що кримінальне процесуальне право належить до числа процесуальних галузей права, доцільним і необхідним є розгляд питання щодо видів принципів процесуального права та їх втілення у регламентацію здійснення кримінального провадження.

Аналіз стану розробленості досліджуваної проблематики вказує на те, що останнім часом їй присвячено ряд монографічних вітчизняних досліджень (О.В. Білоус, О.Г. Дехтяр, М.А. Костенко, А.В. Кочур, О.П. Кучинська, О.А. Кучинська, Г.М. Куцкір, К.Є. Лисенкова, Л.М. Лобойко, Д.А. Пеший, О.П. Трохлюк та інші), в яких автори приділяють увагу визначенню поняття, сутності засад (принципів) кримінального процесу (провадження), надають характеристику окремим із них на тому чи іншому етапі кримінальної процесуальної діяльності, однак слід зазначити, що кількість таких наукових розвідок усе ж залишається незначною.

До того ж практика застосування норм глави 2 КПК України «Засади кримінального провадження» на фоні та з урахуванням перманентних і ситуативних змін до інших статей КПК України переконливо доводить, що нормативне закріплення системи засад кримінального провадження у нормах цієї глави не можна розцінювати як кінцевий пункт теоретичного та емпіричного дослідження системи засад кримінального провадження. Вона залишається відкритою для аналізу та удосконалення.

Поряд із цим, варто зауважити, що наряду із позитивними тенденціями реформи кримінального процесу, що здійснюється протягом останнього десятиріччя, немало і негативних. Деякі зміни видаються неоднозначними, оскільки вони, незважаючи на задекларовані мету та завдання щодо удосконалення практики здійснення кримінального провадження

за тим чи іншим напрямом, входять у внутрішньосистемні суперечності з нормами та інститутами, вже встановленими в КПК України. Ситуація, що складається внаслідок цього, не вирішує ті проблеми, на вирішення яких наче б то були спрямовані внесені зміни, натомість вносить суперечність у правозастосовну практику, робить її окремі механізми неефективними через неналежне забезпечення принципів юридичного процесу у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення системи джерел кримінального процесуального права України у контексті реалізації рівності як принципу юридичного процесу у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Матеріальне право взаємопов'язане із процесуальним через юридичний процес. Юридичний процес як співвідношення матеріального і процесуального права має ряд принципів, серед яких А.М. Колодій, зокрема, виділяє принцип рівності.

Так, принцип рівності означає, що процесуальні норми і принципи за юридичною силою повинні мати той самий рівень, що і матеріальні. Наприклад, якщо норми і принципи, які процедура повинна забезпечувати, закріплені законом, то і процедура повинна бути встановлена законом [1, с. 202].

Як відомо, законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України (ст. 3 КК України).

Таким чином, відповідно до розглядуваного принципу рівності, норми та принципи процесуального права повинні встановлюватись лише законом.

Саме так це питання врегульоване і в Основному законі держави. Згідно з п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури.

Відповідно до цього тривалий час у вітчизняній кримінально-процесуальній теорії панувала позиція, що визнавала джерелом кримінально-процесуального права лише закон.

Той факт, що здійснення кримінального судочинства регулюється лише законами, а не відомчими нормативними актами, свідчить про особливе значення, що надається принципу законності у цій сфері державної діяльності [2, с. 79], і зумовлений тим, що в кримінальному судочинстві діями та рішеннями державних органів і посадових осіб можуть бути обмежені конституційні права та свободи людини і громадянина. Очевидно, що підстави та межі такого обмеження можуть регулюватись лише законом, а не актами органів управління [3, с. 28–29]. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини відповідно до ст. 3 Конституції України є обов'язком держави, який вона реалізує насамперед через законодавчу діяльність. Саме у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку вирішуються питання, від яких залежить доля людини, її добре ім'я, честь і гідність, свобода, а інколи й життя [4, с. 3].

Саме тому переважна більшість юристів визнають кримінальний процесуальний закон єдиним джерелом кримінального процесуального права.

Так, О.Є. Омельченко вказує, що законами, які визначають порядок кримінального судочинства на території України, є Кримінальний процесуальний кодекс України, кримінально-процесуальні норми інших законів, які містять приписи, що не суперечать КПК України, які ґрунтуються на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, а також ратифіковані, офіційно опубліковані й набрали законної сили міжнародні договори України. Підстави і межі можливого обмеження або позбавлення конституційних прав громадян у сфері кримінального судочинства можуть регулюватись тільки законом [5, с. 37].

Такий підхід на теренах нашої держави був розроблений і закріплений радянською правовою доктриною, що визнавала єдиною формою вирішення кримінальних процесуальних норм тільки закон. У той же час радянські вчені визнавали, що ця обставина, однак, не применшує значення інших нормативних актів, які фіксують правила кримінального судочинства і видані на підставі і у виконання чинних законів [6, с. 36]. Тому, говорячи про законодавство як джерело кримінального процесуального права, дослідники мали на увазі, крім законів, також такі нормативно-правові акти, як укази і постанови Президії Верховної Ради СРСР і союзних республік [7, с. 57; 8, с. 23–24; 9, с. 19–24], а також постанови Ради Міністрів СРСР [10, с. 112–121].

На погляд С.І. Щериці, поняття кримінального процесуального закону є універсальним широким поняттям, яке охоплює в собі і кримінальні процесуальні норми, що регулюють відповідні суспільні відносини, і форму закріплення цих норм. При цьому, зважаючи на важливість предмета правового регулювання у сфері кримінального процесу, джерелом закріплення кримінальних процесуальних норм виступають нормативно-правові акти вищої юридичної сили – закони та прирівняні до них за юридичною силою акти. Саме вони містять безпосередньо кримінальні процесуальні норми і виступають формально-правовою підставою для здійснення кримінально-процесуальної діяльності [11, с. 15–16].

Така точка зору на поняття кримінального процесуального закону є домінуючою у процесуальній літературі. Вона відповідає як загальнотеоретичним положенням, так і положенням КПК України, зокрема, ст. 1, відповідно до якої порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України.

Поряд із цим варто вказати на те, що останніми роками у процесуальній літературі висловлюються думки і пропозиції щодо визнання джерелами кримінального процесуального права України наряду із законодавчими актами, актів органів виконавчої та судової влади.

Так, О.М. Дроздов зазначає, що джерелами кримінально-процесуального права України є: Конституція України, КПК України, закони України, міжнародні договори України, рішення та ухвали Конституційного Суду України, рішення Європейського Суду з прав людини, прийняті стосовно України та інших держав, рішення Верховного Суду України та постанови Пленуму Верховного Суду України, відповідні відомчі нормативні акти України [12, с. 43].

Незважаючи на положення ч. 5 ст. 9 КПК України щодо необхідності застосування власне кримінального процесуального законодавства України з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, у процесуальній літературі та судовій практиці поширення набула тенденція щодо визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом кримінального процесуального права.

Так, В.А. Удовиченко, вказує, що практика ЄСПЛ виступає джерелом кримінального процесуального права і є офіційною формою інтерпретації основних прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства [13, с. 206]. Так само, визнаючи практику ЄСПЛ джерелом кримінального процесуального права, В.Д. Юрчишин та В.В. Король пропонують у системі джерел кримінального процесуального права це джерело права за юридичною силою розмістити одразу після міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [14, с. 76].

Ще далі розвиває концепцію полінормативності регулювання кримінальних процесуальних відносин М.О. Тимошенко, вказуючи на наявність станом на сьогодні системи правових актів національного та міжнародного права, а також нормативно-правових актів різної юридичної сили, судових актів, які «закріплюють кримінальні правові норми та націлені на регулювання кримінальних процесуальних відносин» [15, с. 121].

О.А. Рябухіна та О.В. Циганюк зазначають, що система кримінального процесуального законодавства України містить вичерпний перелік законів як нормативно-правових актів, зазначених у ч. 2 ст. 1 КПК України, не включаючи до своєї структури судову практику, підза-

конні нормативно-правові акти, видані органами державної влади на виконання та реалізацію КПК України тощо. Таким чином, вказують автори, у КПК України використовується вузький підхід розуміння кримінального процесуального законодавства – як системи всіх упорядкованих законів, що регулюють порядок кримінального провадження на території України, а також міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України. І далі автори визначають, що рішення Європейського суду з прав людини, постанови Пленуму Верховного Суду України, судові рішення Верховного Суду України, ухвалені ним після перегляду рішень судів у кримінальних справах, нормативні акти Кабінету Міністрів України, Генеральної прокуратури України, СБУ, МВС, Державної прикордонної служби України, Державної податкової адміністрації слід вважати джерелами, які необхідно використовувати учасникам кримінального провадження, якщо в них містяться норми права, котрі не суперечать кримінальному процесуальному законодавству і/або ліквідовують його прогалини [16, с. 112].

Такі наукові міркування є відображенням інтеграції двох правових течій: природного права та позитивізму, зміни підходів до співвідношення права та закону, що своєю чергою відобразилось і на розумінні системи джерел права та поступового відходу від традиційного уявлення про систему джерел права як про суверенітет закону.

Особливої значущості це питання набуває у кримінальному процесуальному праві, де дотримання процесуальної форми зумовлює законність здійснення кримінальної процесуальної діяльності, допустимість одержаних доказів, можливість захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що ні рішення Європейського суду з прав людини, ні судові рішення національних судів (судова правотворчість) не містять норм права (як загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою як регуляторів суспільних відносин, які офіційно закріплюють міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів).

Водночас одним із фундаментальних складників засади верховенства права є принцип правової визначеності, згідно з яким норма права не може вважатися законом, якщо вона не сформульована з достатнім ступенем точності, що дозволяє узгоджувати з нею свою поведінку. Як неодноразово зазначав у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини, особливу чіткість, несуперечливість та детальність повинен мати закон, що передбачає втручання в приватне життя особи [17, с. 5].

Як зазначають О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк, кримінальне право, будучи галуззю публічного матеріального права, має ознаки, притаманні праву взагалі, – системність, формальна визначеність, обов'язковість для виконання тощо. Водночас, на відміну від інших правових норм, норми кримінального права встановлюються тільки вищим законодавчим органом і мають форму закону: згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (норми ж, наприклад, адміністративного права можуть встановлюватись і урядом, і міністерствами, і місцевими органами влади). В Україні кримінально-правові норми в основному систематизовано в єдиному законодавчому акті – Кримінальному кодексі. Окрім того, у літературі до актів кримінального законодавства відносять також міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою, в тих випадках, коли вони безпосередньо містять кримінально-правові приписи, та рішення Конституційного Суду з питань конституційності кримінальних законів [18, с. 21–22].

Висновки. Таким чином, варто зазначити, що концепція визнання кримінального процесуального закону єдиним джерелом кримінального процесуального права в Україні є такою, яка відповідає положенням Конституції України й розглядуваному принципу рівності юридичного процесу. Закон же своєю чергою має застосовуватись з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, інших актів підзаконного та офіційного правотлумачного характеру. Водночас перспективним напрямом розвитку теорії та науки кримінального

процесу слід визнати подальше розроблення питань щодо правової природи судових рішень, ролі судів (як національних, так і міжнародних) у формуванні кримінального процесуального права України.

Список використаних джерел:

1. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права (методологічний аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. 401 с.
2. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А.Д. Бойкова, И.И. Карпеца. М.: «Юрид. лит.», 1989. 640 с.
3. Уголовный процесс: учебник / под ред. П.А. Лупинской. М.: «Юристъ», 1995. 544 с.
4. Строгович М.С., Алексеева Л.Б., Ларин А.М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. М.: «Наука», 1979. 319 с.
5. Омельченко О.Є. Джерела, які визначають порядок кримінального провадження. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 32–37.
6. Уголовный процесс РСФСР / под общ. ред. В.Е. Чугунова, Л.Д. Кокорева. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1968. 392 с.
7. Уголовный процесс / отв. ред. Н.С. Алексеев, В.З. Лукашевич, П.С. Элькинд. М.: «Юрид. лит.», 1972. 584 с.
8. Советский уголовный процесс / под ред. Н.В. Тыричева. М.: ВЮЗИ, 1985. 280 с.
9. Советский уголовный процесс / под ред. М.И. Бажанова, Ю.М. Грошевого. К.: «Вища школа», 1983. 439 с.
10. Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. М.: Наука, 1985. С. 112–121.
11. Щериця С.І. Чинність кримінального процесуального закону: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 188 с.
12. Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України: монографія. Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н.М., 2008. 208 с.
13. Удовиченко В.А. Застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела кримінального процесу України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 29. С. 204–207.
14. Юрчишин В.Д., Король В.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело кримінального процесуального права України: окремі аспекти. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 73–78.
15. Тимошенко М.О. Джерела кримінального процесуального права України у контексті системного підходу до їх розуміння. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 4. Т. 3. С. 119–122.
16. Рябухіна О.А., Циганюк Ю.В. Система кримінального процесуального законодавства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 10-1. Т. 2. С. 110–113.
17. Лейба О.А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання: монографія. Харків: «Юрайт», 2018. 216 с.
18. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: «Вайте», 2014. 944 с.

